

Արմինե ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

**ԳՈՒՅՆԻ, ԳՈՒՆՆԿԱԼՄԱՆ ԵՎ ԳՈՒՆԱՆՎԱՆ
ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ՝
ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՕԲՅԵԿՏ**

Աշխարհի գիտական և գեղագիտական ճանաչման գործընթացում իրենց ուրույն տեղն ունեն գունանունները: Տարբեր լեզուների գունանվանական ենթահամակարգերի ուսումնասիրությունը սերտորեն կապված է գույն հասկացության սահմանման և գունընկալման լեզվահոգեբանական առանձնահատկությունների հետ: Նշյալ երևույթների փոխհարաբերության բարդ մեխանիզմը դրանք դարձնում է միջգիտակարգային հետազոտման օբյեկտ: Սույն հոդվածում անդրադարձ է կատարվում խնդրո առարկա հարցերին առընչվող հիմնարար աշխատություններին, որոնք վաղուց արժանացել են դասական կոչվելու պատվին: Հոդվածում հատուկ ուշադրության են արժանացել լեզվական համընդհանրության և լեզվական հարաբերականության իրարամերժ տեսությունները՝ լեզվի գունանվանական ենթահամակարգի դիտակետից: Այս համատեքստում քննության են առնվում մի շարք մոտեցումներ, որոնք նորովի են լուսաբանում նշյալ տեսությունների հիմնախնդիրները:

Բանալի բառեր. աշխարհաճանաչում, գունանուն, գունընկալում, գունանվանում, լեզվական հարաբերականություն, լեզվական համընդհանրություն, իմաստային դաշտ

Գույների, գունընկալումների և գունանունների հետ կապված խնդիրները ժամանակի հոլովությամբ չեն դադարում «մտահոգել» գիտական աշխարհի ամենատարբեր ոլորտների հետազոտողներին՝ անտիկ ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Մասնավորապես՝ լեզվի գունանվանական ենթահամակարգի՝ հարաբերականորեն փոքրաթիվ այս բառախումբի նկատմամբ գիտնականների ուշադրությունը գնալով ոչ թե նվազում, այլ մեծանում է: Այդ մասին են վկայում միայն վերջին տասնամյակում լույս տեսած աշխատությունները, որոնցից մի քանիսին կանդիդատական ստորև:

Որոշ գիտնականների կարծիքով նման իրողությունը պայմանավորված է գույների և գունանունների իմաստային կառույցներից բխող մի շարք գործոններով: Մեջբերենք դրանցից, մեր կարծիքով, կարևորագույնները.

- Գունային ընկալումների արտացոլումը լեզվում արդյունք է տեսողության բարդ մեխանիզմի, որն էլ իր հերթին հետազոտական օբյեկտ է մի շարք մարդաբանական գիտությունների համար:

– Գունանունները լեզվի բառահամակարգից հեշտությամբ առանձնացվող համապարփակ մի բառախումբ է, որն իր էությունական յուրակերպությամբ շատ հարմար փորձարարական լեզվանյութ է իմացաբանական և իմաստաբանական տարատեսակ խնդիրների լուծման համար (աշխարհաճանաչում, լեզվամշակույթ, լեզու և մտածողություն և այլն):

– Գունանունները դյուրությամբ տարափոխվում են առանձին լեզուների ինչպես հանրային, այնպես էլ անհատական (իդիոլեկտ) մակարդակներում՝ նպաստելով տարբեր լեզուների իմաստային դաշտերի փոխհարաբերությունների ուսումնասիրմանը:

– Գունանունները հնագույն ծագում ունեն, լեզվում ցուցաբերում են գործառական մեծ ակտիվություն, օժտված են նորանոր հուզարտահայտչական պատկերների ստեղծման կարողությամբ: Որպես կոնցեպտներ՝ խիստ տարողունակ են, ներառում են բազմապիսի բաղադրիչներ՝ բնական, պատմական, աշխարհագրական, հասարակական, մշակութային, հոգեբանական, ֆիզիոլոգիական և այլն /Василевич, 2003: 27; Атаджанян, 2013: 149/:

Գունանվանական լեզվանյութը բնորոշող այս առանձնահատկությունների ֆոնին ամենևին տարօրինակ չի հնչում այն կարծիքը, որ գույնն, առ այսօր, մինչև վերջ չբացահայտված երևույթ է: Ի ապացույց ասվածի բերենք ընդամենը մեկ օրինակ. «Էրազմ» միջազգային հետազոտական կենտրոնը 2005թ.-ին կազմակերպել է տարբեր գիտաճյուղեր ներառող մի ծանրակշիռ գիտաժողով՝ նվիրված Վոլֆգանգ Գյոթեի հանրահայտ «Տրակտատ գույների մասին» մեծալուրջ աշխատությանը: Գիտաժողովի զեկույցների ժողովածուի նախաբանում կարդում ենք. «...Մի եզակի արգասաբեր երկխոսություն կայացավ գիտնականների, արվեստագետների և փիլիսոփաների միջև: Բոլորին միավորում էր գույնի, որպես մինչև վերջ չբացահայտված երևույթի, հետազոտման գայթակղությունը» /Broze, Caullier, 2005: 6/:

Գույների ամբողջական ըմբռնելիության անհնարինության մասին ակնարկում է նաև հենց ինքը՝ Վ. Գյոթեն, իր հանրահայտ աշխատության վերջաբանում: «Կարելի է պնդել,- գրում է մեծանուն բանաստեղծը,- որ, ի վերջո, գույների մեկնությունը շարունակում է մնալ առեղծվածային, քանի որ այն մեխանիզմները, որոնց միջոցով ի հայտ են գալիս գույների տարատեսակները, արդյունք են այնպիսի հարաբերությունների, որոնք գույություն ունեն ինչպես մարդկային մտքի, այնպես էլ՝ բնության մեջ» /Zuppiroli, 2005: 10/:

Վերը հիշատակված գիտնականների կարծիքով գույն երևույթի մանրագնին ուսումնասիրությունը Գյոթեի համար հարմար առիթ էր՝ իր աշխարհընկալումը ձևակերպելու և պարզաբանելու: Կարծում ենք՝ այս միտքը կարելի է վերագրել շատ ու շատ մտածողների, այդ թվում՝ նաև անտիկ աշխարհի:

Այսպես. գույների մասին Արիստոտելի դատողություններն արծարծված են նրա մի քանի աշխատություններում (De coloribus, De anima, De sensus et sensibilibus) և առնչվում են լույսի մետաֆիզիկային: Ըստ նրա՝ լույսը թափանցիկ, անտեսանելի, անսահման մատերիա է, իսկ գույնը՝ սահմանային թափանցիկությունն է: Նա հիմնական է համարում չորս տարերքների գույները(օդ, հող, ջուր, կրակ): «Օդը, հողը և ջուրը սպիտակ են, կրակը՝ դեղին: Իսկ սև գույնն առաջանում է մի տարերքից մյուսին անցնելիս», - կարծում է Արիստոտելը: Մյուս գույներն, ըստ նրա, առաջանում են հիմնական գույների և լույսի միախառնումից: Տարերք ասելով հույն փիլիսոփան նկատի ունի մատերիայի լարվածության (խտության) աստիճանը: Այստեղից հետևում է, որ լույսը նույնպես անտեսանելի մատերիայի ինչ-որ աստիճանի լարվածություն է և մշտական պայքարի մեջ է մթության (խավարի) հետ:

Գույների մասին արիստոտելյան գաղափարներում նշմարվում են դրանց գեղագիտական ընկալման առաջին արժևորումները: «Հոգու մասին» տրակտատում Արիստոտելը զարգացնում է հետևյալ միտքը. «Եթե հնչյունները ստեղծում են համահնչունություն, ապա հնչյունը և այն լսելը ինչ-որ տեղ նույն բանն են, ինչ-որ տեղ՝ ոչ. Համահնչունությունը ենթադրում է ինչպես հնչելիության, այնպես էլ լսելիության համաչափություն: Նույնը կարելի է ասել գույների մասին. Խիստ վառ և խիստ մուգ գույներից տեսողությունը ճնշվում է, այստեղ նույնպես պետք է համաչափություն փնտրել: Այն, ինչ համաչափությունից (ներդաշնակությունից) դուրս է, կամ ցավ է պատճառում, կամ՝ կործանարար ազդեցություն ունենում» /Тоцев, 2016: 187/: Մխավված չենք լինի, եթե ասենք, որ արիստոտելյան գեղագիտության հիմքում տիեզերական ներդաշնակության գաղափարն է:

Այս դիտակետից գույների խնդրին է անդրադառնում նաև Պլատոնը՝ իր «Տիմե» աշխատության մեջ: Գույների տեսության պատմության մեջ նա առաջին անգամ անուղղակիորեն փորձում է տարբերակել խրոմատիկ և ախրոմատիկ գույները: Նա գտնում է, որ սևի և սպիտակի միախառնումից առաջանում է մոխրագույնը, իսկ կարմիրի և սպիտակի համադրումից՝ մյուս գույները: Նկատելի է, որ կարմիր գույնին Պլատոնը վերագրում է կատարյալ գույնի կարգավիճակ:

Անտիկ աշխարհի երկու մեծ մտածողներին խնդրո առարկա հարցում միավորում է այն, որ երկուսն էլ գույներն ընկալում են որպես ներդաշնակության և գեղեցկության միավորներ /Тоцев, 2016: 189/:

Ընդունված է համարել, որ Իսահակ Նյուտոնի «Օպտիկա» աշխատությամբ գույների խորհրդապաշտական և խոհափիլիսոփայական մեկնաբանություններին փոխարինելու եկան բնագիտական տեսությունները: Այսօր արդեն դասագրքային ճշմարտություն դարձած գույների նյուտոնյան տեսությունը հեղափոխական ներգործություն ունեցավ գույների ուսումնասիրման հետագա ողջ ընթացքի վրա: Այսպես սկիզբ առավ

ալիքային տեսությունը: Փորձարարական ճանապարհով Նյուտոնն ապացուցեց, որ գույները տարբեր երկարության լուսային ալիքներ են:

Անտիկ աշխարհի և միջնադարի՝ գույների մասին գեղագիտական, խոհափիլիսոփայական ու խորհրդապաշտական մեկնությունների ֆոնին «Գույնն ընդամենը որոշակի երկարության լուսային ալիք է» միտքն ըմբոստանալու աստիճանի ցնցեց շատերին, այդ թվում նաև գերմանացի մեծն պոետ Վոլֆգանգ Գյոթեին: Դժվար է պատկերացնել, որ Նյուտոնի հանճարին պատկանող «Օպտիկա» աշխատության լույս տեսնելուց մոտ հարյուր տարի անց մեկ այլ հանճար, այն էլ բանաստեղծ, «կհամարձակվի» խիստ քննադատության ենթարկել նյուտոնյան տեսությունը և կգրի իր ամենաձավալուն աշխատությունը (շուրջ 1000 էջ)՝ «Տրակտատ գույների մասին» խորագրով: Տրակտատը բաղկացած է երեք մասից: «Դիֆակտիկա» բաժնում հեղինակը քննության է առնում խրոմատիկ գույներին վերաբերող մի շարք փորձարարական հետազոտություններ՝ ջանալով ի ցույց դնել նյուտոնյան տեսության, իր կարծիքով, մասնակի բնույթը:

«Պոլեմիկա» բաժնում Գյոթեն չի զլանում թարգմանաբար մեջբերել «Օպտիկա» աշխատության կարևորագույն գլուխները՝ զուգահեռաբար գետնեղելով նաև իր քննադատական դատողությունները:

Եվ, վերջապես, երրորդ՝ «պատմական» բաժնում, պահպանելով նյուտոնյան տեսությանն ուղղված քննադատական ոգին, ներկայացնում է գույների ուսումնասիրության ողջ պատմությունը՝ անտիկ աշխարհից մինչև XIX դարի սկիզբը:

Այսպես առաջ եկան միմյանց հակասող երկու տեսություններ: Ըստ Նյուտոնի՝ բոլոր սպեկտրալ գույները պարունակվում են արևի սպիտակ լույսի մեջ, իսկ ըստ Գյոթեի՝ խավարի, մթության /Zappioli, 2005: 10/:

Հարց է առաջանում. կարո՞ղ են, արդյոք, հանճարները սխալվել: Պարզվում է, որ՝ ոչ: Ֆիզիկայի ասպարեզում նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Վերներ Հեգենբերգը, փորձելով հարթել երկու հանճարների հակամարտությունը, իր գիտական ելույթներից մեկում հայտարարում է, որ երկու տեսություններն էլ գոյության իրավունք ունեն քանի որ արտացոլում են նույն իրականության տարբեր շերտերը /Heisenberg, 2011: 84/:

Հարկ է նշել, որ «Տրակտատ գույների մասին» աշխատության մի շարք դրույթներ իրենց հետագա զարգացումը ստացան դասական բանասիրության բնագավառում: Առաջիններից մեկը, ով մանրակրկիտ քննության ենթարկեց գունանունների գործածության խնդիրը Հոմերոսի «Իլիականը» և «Ոդիսականը» պոեմներում, Ուիլյամ Գլեդստորնն էր: Նա իր «Հոմերոսը և հոմերոսյան ժամանակաշրջանը» աշխատության մեջ գալիս է այն եզրակացության, որ խրոմատիկ գույներ արտահայտող գունանունների կիրառությունն անորոշ է և ոչ ճշգրիտ /Водовозов, Дерюжинский, 1907: 217/:

Ու. Գլեդստրոնի գաղափարներն իրենց հետագա զարգացումը ստացան բանասեր և փիլիսոփա Լազար Գեյգերի աշխատություններում: Նրա հետազոտական պրպտումները բերեցին գլեդստոնյան կարևորագույն թեզերից մեկի վերահաստատմանը՝ այն է. մարդու գունընկալումները ժամանակի ընթացքում կարող են փոփոխության ենթարկվել /Гейгер, 1910: 256-257/:

Ի տարբերություն Գլեդստրոնի, Լ. Գեյգերն ընդարձակեց իր հետազոտական նյութի ծավալները, ուսումնասիրեց ոչ միայն Հոմերոսի պոեմները, այլև՝ հնագույն այլ տեքստեր, այդ թվում Հին Կտակարանից ու հին հնդկական վեդաներից: Նրա ուշադրությունը գրավում է այն փաստը, որ բոլոր հնագույն տեքստերում բացակայում է «կապույտ» գունանունը, այն էլ այն դեպքերում, երբ վեդայական տեքստերում երկնային նկարագրությունները կազմում են մոտ հազար տող, իսկ Հին Կտակարանում երկինքը կհիշատակվում է ավելի քան 430 անգամ: Շարունակելով հետազոտությունը, Գեյգերը նկատում է գունանունների տարածմանակյա գործածության մի հետաքրքիր օրինաչափություն: Ամենահնագույն տեքստերում բացակայում է կարմիր գունանունը, այնուհետև, հաջորդաբար՝ դեղինը և կանաչը: Այս հենքի վրա գիտնականը գալիս է այն եզրակացության, որ մարդու ամբողջական, լիարժեք գունընկալման կարողությունը ձևավորվել է ժամանակի ընթացքում՝ անցնելով էվոլյուցիոն մեծ ճանապարհ: Նրա համոզմամբ այդ գործընթացը ենթարկվել է որոշակի ֆիզիոլոգիական և քաղաքակրթական օրինաչափությունների: Այլ կերպ ասած, մարդը զարգացման մեծ ճանապարհ է անցել, մինչև հասել է աչքի համար հասանելի բոլոր գույների ընկալման արդի մակարդակին:

Այս տեսություններն անշուշտ ունեցան իրենց քննադատները: Սույն հոդվածի սահմաններում անդրադառնանք միայն դրանցից մեկին: Մյուլլեր-Բորի կարծիքով հոմերոսյան պոեմներում գունանունների գործածության սակավությունը էպիկական ժանրին բնորոշ առանձնահատկություն է: Նրա համոզմամբ Հոմերոսը խստորեն հետևել է այդ ժանրի լեզվաոճական կանոններին և չի ձգտել հասնելու անմիջական հուզական ազդեցության՝ խրոմատիկ գունանունների գործածությամբ: Էպիկական ժանրին հատուկ են սառնությունը, վեհությունը, որոնք, նրա կարծիքով, կարող են ստեղծվել սևի և սպիտակի, լույսի և փայլի փոխներթափանցումներն արտահայտող մակդիրներով /տես՝ Rowe, 1974: 364/:

Մենք կարևոր ենք համարում Մյուլլեր-Բորի այն կարծիքը, որ խրոմատիկ գույներ նշանակող գունանունները գեղարվեստական տեքստում ստեղծում են քնարական արտահայտչականություն:

Վերը շարադրված տեսակետների և տեսությունների հակիրճ նկարագիրն անգամ թույլ է տալիս փաստելու, որ գույների, գունընկալումների և գունանունների ուսումնասիրության պայմականականորեն

առաջին փուլն իր մեջ ներառում է նույն հարթության մեջ կենտրոնացող բազում դիտակետեր. փիլիսոփայություն, ֆիզիկա, մարդաբանություն, գեղագիտություն, մշակութաբանություն, դասական բանասիրություն: Հարկ ենք համարում շեշտարկել մի կարևոր առանձնահատկություն. մեզ հետաքրքրող խնդրի շուրջ բացարձակապես միակարծություն գոյություն չունի: Ընդհակառակը, տեսակետներն իրարամերժ են, խիստ հակասական, ինչն, ամենայն հավանականությամբ, արդյունք է այն գործոնների, որոնց մասին հիշատակեցինք սույն հոդվածի սկզբում:

Այնուամենայնիվ, բառիս բուն իմաստով այս գիտական բանակոչվր մեծապես նպաստեց գունանունների ուսումնասիրման լեզվաբանական, լեզվահոգեբանական, մշակութաբանական, ճանաչողական հայեցակարգերի ձևավորմանը:

Այստեղ էլ գործարկվեց «գիտությունն առաջ տանող բանավեճ» կոչված մեխանիզմը և առաջ եկան իրարամերժ երկու տեսություններ՝ լեզվական հարաբերականության և լեզվական համընդհանրության, որոնց շուրջ տարամետ մեկնաբանություններն առ այսօր չեն դադարել:

Լեզվական հարաբերականության տեսությամբ փորձ է արվում պատասխանել շատ մտածողներին հետաքրքրող մի հնագույն հարցի. եթե մարդիկ խոսում են տարբեր լեզուներով, նշանակու՞մ է սա, արդյոք, որ նրանք նաև տարակերպ են մտածում:

Այս տեսությունը գիտական աշխարհին հայտնի է «Սեպիր-Ուորֆի վարկած» անվանմամբ, չնայած այն հանգամանքին, որ Էդվարդ Սեպիրն ու Բենջամին Ուորֆը երբեք համահեղինակներ չեն եղել: Այս անվանումն առաջ է եկել հետագա գիտական քննարկումների բովում, երբ ի մի են բերվել այդ թեմայի շուրջ առանձին աշխատություններում նրանց արտահայտած մտքերը:

Լեզվական հարաբերականության տեսության բուն ասելիքը հետևյալն է. լեզվի կառուցվածքն ազդում է լեզվակիրների աշխարհընկալման, մտածելակերպի, ինչպես նաև ճանաչողական (կոգնիտիվ) գործընթացների վրա: Այս գաղափարի փոքր-ինչ ծավալուն հիմնավորումը, որն, ի դեպ, պատկանում է Սեպիրի գրչին, կարդում ենք Ուորֆի աշխատության նախաբանում. «Մարդիկ ապրում են ոչ միայն օբյեկտիվ աշխարհում և ոչ միայն հասարակական գործունեության ոլորտներում, ինչպես, շատ հաճախ, կարծում են, այլ, այս ամենի հետ մեկտեղ, նրանք անառարկելիորեն կրում են այն լեզվի ազդեցությունը, որը տվյալ հանրության հաղորդակցության լեզուն է: Սխալ կլիներ կարծել, որ մենք կարող ենք առանց լեզվի օգնության լիարժեքորեն ընկալել իրականությունը: Ճշմարիտն այն է, որ «իրական աշխարհը» ենթագիտակցորեն կառուցվում է հիմնականում տվյալ հանրույթի լեզվական նորմերին համապատասխան: Մենք, այսպես, թե այնպես, տեսնում, լսում և ընկալում ենք այս կամ այն երևույթն այն չափով, որ չափով որ թույլ են տալիս հանրային լեզվի կառույցները» /Whorf, 1997: 25/:

Նման տեսական հարցադրումներն, իհարկե, չէին կարող շրջանցել գույներին և գունանուններին առնչվող խնդիրները: Շատերի դիտարկմամբ Սեպիր-Ուորֆի տեսության կողմնակիցների համար գույներն ու գունանունները ծառայում են որպես փաստարկման հիմնական միջոցներ: Քրիստոֆեր Ռոուի կարծիքով դրան նպաստում են մի շարք գործոններ: Առաջին. գունային երևույթներին հատուկ են այլ չափումներ (օրինակ՝ գուներանգները կարելի է արտահայտել լուսային ալիքի երկարության միջոցով): Երկրորդ. փորձարարական հետազոտությունների ազդակները կարելի է ներկայացնել առանց լեզվական միջոցների, ինչը շատ կարևոր է տարբեր լեզուների իմաստային դաշտերի համեմատական ուսումնասիրման համար, չէ՞ որ գույների ֆիզիկական կառուցվածքը նույնն է բոլոր մշակույթների համար, ինչը չես ասի այլ օբյեկտների մասին: Եվ, վերջապես, երրորդ. էթնոլեզվաբանները վաղուց արդեն արձանագրել են գունանվանական բառերի միջլեզվական տարբերությունները /Rowe, 1974: 350/: Եվս մեկ փաստարկ ի ապացույց այն բանի, որ գույներն ու գունանունները եզակի հետազոտական նյութ են զանազան գիտական խնդիրների լուծման տեսանկյունից:

Այս «օրինաչափությունից» զերծ չմնաց նաև լեզվական համընդհանրականության տեսությունը: Վերջինիս առանցքային գաղափարն այն է, որ եթե մարդկային էակներն օժտված են համանման կենսաբանական հատկանիշներով, ուրեմն ընդհանրական պետք է լինեն գունընկալումները: Այս տեսության ջատագովների կարծիքով տարբեր լեզուների գունանունների քանակների և իմաստային դաշտերի անհամապատասխանությունները պայմանավորված են ազգամշակութային գործոններով, որոնց կանդրադառնանք ստորև:

Ամերիկացի գիտնականներ Բրենտ Բեռլինն ու Պոլ Կեյը փորձարարական մեծածավալ լեզվական նյութի քննության հիման վրա (շուրջ 98 լեզու) եկան այն եզրակացության, որ չնայած տարբեր լեզուներում գունանվանական համակարգերի անհամապատասխանությանը, մի ամբողջ շարք գունանուններ նույնն են բոլոր լեզուներում: Գունանունների այդ խմբին տրվեց «հիմնական գունանուններ» անվանումը: Դրանց տարբերակման համար առաջ քաշվեցին հետևյալ սկզբունքները.

- պետք է լինեն մենարմատ
- չպետք է ածանցված լինեն այլ գունանուններից
- չպետք է մաս կազմեն այլ գունանվան իմաստային դաշտի
- պետք է ունենան գործածության մեծ ընդգրկում
- պետք է հասկանալի լինեն տվյալ լեզվական հանրույթի բոլոր անդամներին

Նրանք առաջ են քաշում այն վարկածը, որ աշխարհի լեզուներում հիմնական գունանունների ի հայտ գալը ենթարկվել է որոշակի օրինաչափության: Նրանք կազմավորվել են ժամանակի ընթացքում՝

անցնելով յոթ փուլ՝ հետևյալ հերթականությամբ. I- սև ու սպիտակ, II- կարմիր, III- կանաչ կամ դեղին, IV- կանաչ և դեղին, V- կապույտ, VI- մոխրագույն, VII- մանուշակագույն, վարդագույն, նարնջագույն և այլն /Berlin, Kay 1969/:

Այս տեսությունը նույնպես շատ արագ մեծ արծագանքի է արժանանում աշխարհի շատ ու շատ լեզվաբանների, մշակութաբանների, մարդաբանների և այլ ոլորտների գիտնականների կողմից: Սակայն որոշ հետազոտողներ կասկածի տակ են առնում Բեռլինի և Կեյի փորձարարական մեթոդաբանությանը և մշակութաբանությանը վերաբերող կանխադրույթները /Saunders, 2000: 99; Levinson, 2000: 55/:

Հարկ է նշել, որ Պոլ Կեյն իր հետագա աշխատություններում ժամանակ առ ժամանակ անդրադառնում է իր խնդրահարույց տեսությանը՝ անելով լրացուցիչ ճշգրտումներ և պարզաբանումներ:

Միջազգային հեղինակավոր ամսագրերից մեկում Պոլ Կեյն ու Թերի Ռեջերը հայտնում են այն միտքը, որ ճանաչողության և գույների անվանման հետ կապված տարակարծությունները կարող են հարթվել, եթե վերջ տրվի լեզվական համընդհանրության և հարաբերականության տեսությունների ավանդական բանավեճին, ինչը երկրորդ պլան է մղում այն կարևոր դրույթները, որոնք ներկայացնում են նույն իրողության տարբեր կողմերը: Նրանց համոզմամբ գույների անվանման գործընթացում առկա են թե՛ համընդհանրական, թե՛ տարբերակիչ հատկանիշներ, որոնց սահմաններն ուրվագծվում են մի շարք կենսաբանական, ճանաչողական ու լեզվամշակութային գործոններով /Kay, Regier, 2006: 87/, որոնցով պայմանավորված է տարբեր լեզուներում գունանունների քանակի և «գունաշխարհի» հատվածավորման (կոնցեպտուալիզացիայի) տարբերությունները:

Փաստենք, որ վերը շարադրված բոլոր տեսությունները հիմնավորված են փորձերի արդյունքներով: Այդուհանդերձ, գիտատեխնիկական առաջընթացն իր ճշտումներն է մտցնում որոշ հարցերի մեկնաբանություններում: Այսպես. ժամանակակից գիտության տվյալներով մարդու գունային տեսողությունը բնածին կենսաբանական հատկանիշ է, և այն չէր կարող փոփոխության ենթարկվել հասարակության պատմական զարգացման ընթացքում:

Բնության մեջ գույն որպես այդպիսին գոյություն չունի, գոյություն ունեն միայն որոշակի երկարության լուսային ալիքներ, որոնք ազդում են մարդու տեսողական ռեցեպտորների վրա և ուղեղի համապատասխան պարունակների կողմից մշակվելուց հետո մարդու մեջ առաջացնում են զգացողություններ, որոնք մենք անվանում ենք գունային զգացողություններ /Фрумкина, 1986: 6/:

Գույների ֆիզիկական բնույթը նույնն է բոլոր մշակույթների համար, սակայն տարբեր են գունանունների իմաստային դաշտերը, քանի որ

ամեն մի լեզվամշակույթ յուրովի է հատվածավորում օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող գունային սպեկտրը /Василевич, 2003/:

Հարկ է նշել, որ գունանունների իմաստային դաշտի ուսումնասիրությունը առանձնահատուկ ուշադրության է արժանանում ճանաչողական լեզվաբանության ներկայացուցիչների կողմից: Վերջիններս խոստովանում են, որ հատկապես գունիմաստի սահմանման խնդիրը որոշակի դժվարությունների առջև է կանգնեցում լեզվաբաններին, լեզվահոգեբաններին, բառարանագիրներին /Вежбицкая, 1996: 231/:

Այս առումով հիշատակության է արժանի Ա. Հարությունյանի և Ջ. Հարությունյանի աշխատությունը «Գունանունների հավելիմաստները ժամանակակից ֆրանսերենում» խորագրով: Այն մեզ համար արժեվորվում է նաև նրանով, որ որոշ բաժինների վերլուծություններն ունեն համեմատական ուղղվածություն: Այսպես. ֆրանսերենի և հայերենի հիմնական գունանունների ստուգաբանական վերլուծության արդյունքում արձանագրվում է, որ երկու լեզուներում էլ գունանունների ծագումը կապված է կոնկրետ առարկաների (թակարժեք քար, արտ, թռչուն, ոսկի, խոտ), որոշ դեպքերում դրանց հատկանիշների (փայլ) և բնության երեվոյթների հետ (մթություն, լույս, գարնանային զարթոնք):

Ուսումնասիրելով գունանունների սահմանման բառարանային համապատասխան հոդվածները ֆրանսերենում և հայերենում (շուրջ երեք տասնյակի հասնող բառարան), հեղինակներն առանձնացնում են գունանունների իմաստի սահմանման երեք տարբերակ.

I. մատնանշվում է այն տիպական առարկան, որն ընկալվում է որպես տվյալ գույնի հիմնական կրողը տվյալ մշակույթում,

II. գունանվան իմաստի սահմանումը տրվում է այլ գունանունների միջոցով,

III. նկարագրվում են տվյալ գույնի ֆիզիկական հատկանիշները /Հարությունյան Ա., Հարությունյան Ջ., 2018: 55/:

Լեզվահոգեբանների պնդմամբ, սովորաբար գույներն ընկալվում են համապատասխան օբյեկտների մատնանշման միջոցով, որոնց համար հատկանշական է տվյալ գույնը. ասենք՝ սև՝ ինչպես ածուխը, սպիտակ՝ ինչպես ձյունը, կարմիր՝ ինչպես արյունը /Фрумкина, 1986: 3/:

Շատ հետազոտողներ փորձում են գունիմաստի սահմանումը դարձնել առավել ընդգրկուն, գուցե ճիշտ կլինի ասել՝ առավել գիտական:

Ա. Վեժբիցկայան իր «Լեզու, մշակույթ, աշխարհաճանաչում» աշխատության մի ամբողջ բաժին «Գույների անվանումը և տեսողական ընկալման համընդհանրությունները» խորագրով նվիրում է այս խնդրին: Իր տեսակետը ձևակերպելուց առաջ նա քննադատական վերլուծության է ենթարկում այդ խնդրի շուրջ եղած փիլիսոփայական, հոգեբանական և լեզվաբանական մի շարք մոտեցումներ: Նա գտնում է, որ գունանունների, որպես լեզվանյութի, հետազոտման արդյունքները կլինեն տարբեր, քանի որ լեզվաբաններին հետաքրքրում են կոնկրետ լեզուները,

իսկ, ասենք, փիլիսոփաներին՝ լեզուն ընդհանրապես: Գունընկալման ֆիզիկական (լուսային ալիքներ) և նեյրոֆիզիոլոգիական գործընթացները (ռեցեպտորները այն), Վեժբիցկայայի համոզմամբ, գունիմաստի բացատրության հետ որևէ առնչություն չունեն: Անդրադառնալով Բեռլինի և Կեյի փորձարարական մեթոդին՝ նա նշում է, որ եթե այդ մեթոդը որոշակի հաջողություն ունեցավ, ապա այն պարզ պատճառով, որ նրանք ուսումնասիրում էին ոչ թե գունանունների իմաստը, այլ գունային ֆոկուսների միջլեզվական համապատասխանությունները, քանի որ նրանց կիրառած մեթոդը պիտանի չէր տարանջատելու գունային սահմանները, գուներանգները: Ինդրո առարկա հարցի շուրջ իրեն հայտնի բոլոր թեզերի քննության արդյունքում Վեժբիցկայան հանգում է հետևյալ եզրակացությանը. լեզուն արտահայտում է այն, ինչ տեղի է ունենում մեր գիտակցության մեջ, այլ ոչ՝ գլխուղեղում, իսկ գիտակցությունը ձևավորվում է նաև մեզ շրջապատող մշակույթի ազդեցության ներքո: Ուրեմն՝ գույների կարգայնացումը լեզվում նաև տվյալ մշակույթով թելադրված գործընթաց է: Այս հարցում ծայրահեղ համընդհանրական մոտեցումը նույնքան անընդունելի և վտանգավոր է, որքան ծայրահեղ հարաբերականությունը /Вежбичкая, 1996: 238/:

Այս դատողությունների համատեքստում Վեժբիցկայան առաջարկում է գունանվան իմաստի սահմանման իր բանաձևը.

X-կապույտ է,

երբ մարդիկ տեսնում են առարկաներ,

X-ի նմանությամբ

դրանց մասին ասում են՝ սրանք կապույտ են:

Հեղինակի կարծիքով այս բանաձևը կիրարկելի է բոլոր լեզուներում:

Այդուհանդերձ, շատ հետազոտողներ մնում են այն կարծիքին, որ գունիմաստի սահմանումը չի կարող համընդհանրական լինել, քանի որ, ինչպես արդեն նշվել է, գունիմաստն ունի լեզվամշակութային սահմաններ:

Ե. Վ. Ռախիլինան իր «Առարկայական անունների ճանաչողական վերլուծություն, իմաստ և կապակցելիություն» վերտառությամբ աշխատության մեջ գունիմաստի սահմանման համար առաջարկում է հիմք ընդունել գունանվանական համեմատական կառույցները: Նշյալ աշխատության մեջ հեղինակն արտահայտում է նաև այն տեսակետը, որ գունիմաստի բացահայտման համար շատ արդյունավետ կարող է լինել տեքստային վերլուծության մեթոդը /Рахилина, 2010: 199/: Առաջարկի տրամաբանությունն այն է, որ տեքստերում լիարժեքորեն բացահայտվում են բառի իմաստային կառույցի բաղադրիչներն՝ իրենց լեզվաոճական ողջ «հմայքով»:

Մենք լիովին կիսում ենք այս տեսակետը և կարծում ենք՝ այն նախ և առաջ վերաբերում է գեղարվեստական բանաստեղծական տեքստերին և, ինչպես արդեն ասացինք, այս տիրույթում բառերը «բռնկվում են

ստեղծագործական տարերքով՝ նորանոր հորիզոններ բացելով գիտական հետազոտությունների համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հարությունյան Ա., Հարությունյան Ջ. Գունանունների հավելիմասունները ժամանակակից ֆրանսերենում, Երևան, Աստղիկ, 2018:
2. Атаджанян С.А. Исторический и когнитивный аспекты изучения цветоименований // *Язык и культура*, № 6. Новосибирск, 2013.
3. Василевич А.П. Языковая картина мира цвета. Методы исследования и прикладные аспекты. Докт. диссертация. Москва: Наука, 2003.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М.: Русские словари, 1996.
5. Водовозов В.В., Дерюжинский В.Ф. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. III. СПб, 1907.
6. Гейгер Л. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. VI. СПб, 1910.
7. Лосев А.Ф. От Гомера до Прокла: история античной эстетики в кратком изложении. СПб.: Азбука, 2016.
8. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость, 2-е изд. М.: Русские словари, 2010.
9. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. М.: Наука, 1986.
10. Berlin B., Kay P. Basic color terms: their universality and evolution. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1969.
11. Broze L., Caullier J. Avant-Propos // *Le traité des couleurs de Goethe. Voisinage et postérité*. Lille: La maison d'à côté, 2005.
12. Heisenberg W. Les yeux qui pensent // *Courrier international*, № 1051-1052, 2011.
13. Kay P., Regier T. Language, thought and color: Recent developments // *Trends in cognitive sciences*, 10 (2), 2006.
14. Levinson S. Yéli Dnye and the theory of basic color terms // *Journal of Linguistic Anthropology*, 10(1), 2000.
15. Rowe Ch. Conceptions of colour and colour symbolism in the ancient world. Leiden: Brill, 1974. (Résumé en français: Le monde des couleurs)
16. Saunders B. Revisiting basic color terms // *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6 (1), 2000.
17. Zuppiroli L. Le traité des couleurs de Goethe et la science d'hier et d'aujourd'hui // *Le traité des couleurs de Goethe, Voisinage et postérité*. Lille: La maison d'à côté, 2005.
18. Whorf B.L. The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language // *Coupland N., Jaworski A. (eds.) Sociolinguistics. Modern Linguistics Series*. London: Palgrave, 1997.

А. КИРАКОСЯН – Проблема взаимоотношений цвета, цветоименования, цветовосприятия как объекта междисциплинарного исследования. – В процессе научного и эстетического познания мира особое место занимают цветоименования. Изучение подсистем цветоименований разных языков тесно связано с дефиницией понятия «цвет» и лингвопсихологическими особенностями цветовосприятия. Сложнейший механизм взаимоотношений названных нами явлений стало объектом междисциплинарного исследования. В данной статье рассматриваются основные идеи некоторых фундаментальных работ в области интересующей нас проблемы. В статье особое внимание уделяется противоречивым теориям лингвистической универсальности и лингвистической относительности с точки зрения языковой подсистемы цветоименований. В этом контексте анализируются также несколько концепций по-новому интерпретирующие вышеуказанные теории.

Ключевые слова: познание, цветоименование, цветовосприятие, цветообозначение, лингвистическая универсальность, лингвистическая относительность, семантическое поле

A. KIRAKOSYAN – On the Issue of Colour Name, Colour Perception, and Colour Naming as an Object of Interdisciplinary Research. – Colour names play a specific role in the scientific and aesthetic world. The research of the subsystem of colour naming in different languages is closely connected with the concept of colour and the psycholinguistic peculiarities of colour perception and makes it an object of interdisciplinary study. The paper considers the subsystem of colour names from two perspectives – the theory of universality and the theory of linguistic relativity. In this context a range of approaches are examined which elucidate the mentioned theories anew.

Kew words: cognition, colour name, colour perception, colour naming, linguistic relativity, linguistic universality, semantic field

Ներկայացվել է՝ 16.09.2019

Երաշխավորվել է ԵՊՀ Ֆրանսիական բանասիրության ամբիոնի կողմից Ընդունվել է տպագրության՝ 20.11.2019